

Keynote Konuşması, 16 Ekim 2015
İstanbul Konferansı: Geçmişin Geleceği

Prof. Dr. Zainab Bahrani, Sanat Tarihi ve Arkeoloji Bölümü
Columbia Üniversitesi, New York

Olmayan Geçmiş: Günümüzde Tarihi Mirasın Yokedilişi ve Silinmesi

Bir zamanlar eski Babil’de Nabu-zer-lişir adında eski diller ve yazılar üstüne uzman olan bir âlim yaşardı. Kendisi ayrıca kazılar yönetip, gözetiminde bulunan mimari kalıntıları ve küçük eserleri kayıt altına alırdı. Nabu-zer-lişir M.Ö. 6. yüzyılda Babil kralı Nabonidus’un hükümrانlığında yaşamıştı. Fakat bilmekteyiz ki o milattan önce ikinci binyılın ortalarına tarihlenen, Kassit kralı I. Kurigalzu’nun zamanından, yani 800 yıl öncesinden, gelen kalıntıları keşfetmişti. Bulduğu kalıntılar erken Kassit dönemindeki geçmişe yönelik arkeolojik aktiviteyi ve ilgiyi gösteren kayıtları içermekteydi. Âlimimiz Nabu-zer-lişir tarafından ortaya çıkarılan malzeme arasında Kassit kralı Kurigalzu’nun Agade şehrindeki Emekalamma Tapınağı’nın duvarını baharın başlangıcında kutlanılan Akitu Yeni Yıl festivaline bir hazırlık olarak nasıl koruma altına alıp onardığını anlatan bir yazıt da bulunmaktaydı.

Nabu-zer-lişir burada toplanan herkes gibi bir araştırmacı ve arkeologdu. O geçmişin izlerini mimaride ve küçük eserlerde çalışmaktaydı. Eski dilleri ve yazı türlerini okuyup, çevirilerini yapıyor, ve onları dikkatlice kayıt altına alıyordu. Kopyaladığı yazıtlar arasında bir tanesi vardı ki az önce bahsettiğim Kurigalzu dönemi tabletten bile daha eskidir (kendisi bu tabletin bir kopyasını kile bastırarak çıkarmıştır). Bu yazıt M.Ö. 2217-2193 yılları arasında yönetimde olan Akad kralı Şarkalişarri’nin dönemine tarihlenmektedir. Baskının arkasına Nabu-zer-lişir gerçekten de (bulduğu zamanda neredeyse iki bin yaşında olan) bu eski yazıtı nerede bulunduğunu, üzerine yazılmış objenin hangi materyalden yapıldığını dikkatlice not etmişti. Nabu-zer-lişir’in hikayesi Mezopotamya’nın geçmişinde tek değildir. Aslında Mezopotamya’daki tarihi bilincin kadim geçmişini gösteren daha pek çok eski kayıt bulunmaktadır. Eski Mezopotamyalılar ülkelerinin büyük tarihinin fazlasıyla farkındaydılar; uygarlıklarının çok eski olduğunu anlamışlardı, ve bununla gurur duymaktaydılar. Bunun atalarının geçmişi olduğunu görerek onu korumanın kutsal görevleri olduğunu hissetmekteydiler.

Bugün aynı endişeleri hissediyoruz. O yüzden bu toplantıyı zaten açıkça bilinen bir şeyi belirterek açmak istiyorum: Geçmişin korunması dünyanın bu parçasındaki insanlar için önemlidir. Bu hareket sadece batı uluslarındaki varlıklı kişilerin boş zamanlarını geçirmek için yaptıkları bir aktivite değildir. Bu *Geçmişin Geleceği* adını verdiğimiz toplantıyı yapmamızın nedenlerinden birisidir. Ortadoğu’nun kültürel mirası üzerine yapılmış diğer pek çok toplantının aksine, önümüzdeki iki gün boyunca görüşlerini dinleyeceğimiz konuşmacıların ve panelistlerin çoğunluğu bölge ülkelerinden gelmektedir. Toplantının odak noktası çok acil koşulların bulunduğu ülkeler olan Irak ve Suriye’dir. Metropolitan Müzesi’nden Dr. Joan Aruz ve Sheila Canby, ve Koç Üniversitesi’nden Prof. Christopher Roosevelt ile birlikte

organize ettiğimiz bu toplantının ana noktası yerel akademisyenler ve arkeologların seslerinin açıkça duyulabilmesini sağlamaktır. Bu bölgenin geçmişinin herkesin ilgilenmesi gereken küresel kültürel bir miras olduğunun vurgulanması gerekmektedir. Fakat dünyanın bu bölgesinden olan bizler için, o geçmiş ayrıca bizim yerel mirasımız ve topraklarımızın karakteristiğinin önemli bir parçasıdır.

Eski Mezopotamyalılara geri dönelim. Onlar arkeolojik objelerin geçmişin izlerini taşıdığını anlamışlardı. Fakat o objeleri toprağa gömdükleri zaman, veya mimari yapılar veya anıtlar olarak diktikleri zaman, şunu anlamamız lazımdır ki Mezopotamyalılar bu objeleri ve anıtları sadece atalarına dönüp bakmak olarak değil, ayrıca geleceğe uzanmak, varoluşun anıtlar, resimler ve yazılı tarihi anlatılar aracılığıyla gerçekleşen sonsuz formları olarak görüyorlardı. Zamanlarının ufku geleceğe uzanacak şekilde geniş ve uzakta idi. Bunun sebebi nedir? Bu ülkenin zaten kadimliğini kanıtlayan ve arazinin her yerinde belirgin olan geçmişin izlerinden dolayıdır. Onlar geleceği geçmişin izlerinin sağladığı lensler aracılığıyla görmekteydiler.

Bu toplantının ana amacı kültürel mirasımızın, özellikle Irak ve Suriye'nin atalarından gelen mirasının korunmasıdır. Bu ülkeler ana hatlarıyla iki nehrin diyarı diye adlandırdığımız Mezopotamya'yı kapsamaktadır. Bu konferansın amacı ve endişelerimiz açısından ilginçtir ki eski eserlerin korunması ve muhafaza edilmesine dair ilk tarihi kanıt yine bu bölgeden gelmektedir. Yazının, şehirlerin, hukukun, ve benzeri ilklerin burada yaratıldığını hep söylemişizdir. Fakat bu uygarlığın ilkleri listesine arkeoloji ve konservasyon uygulamalarını de eklemeliyiz. İlk bilinen koruma, konservasyon ve arkeoloji araştırmaları Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır. Irak Müzesinin 2003 yılında yağmalanması ve yıkımının sembolü olan Uruk Vazosu MÖ 3300'e tarihlenmektedir. Milattan önce 4. binyılda gömüldüğü zaman vazanın üst kısmındaki kırık metal bir iğne yardımıyla tamir edilmişti. Bu bilinçli bir konservasyon hareketidir.

Uzak geçmişe dair ilginin doğu toplumlarına modern batıdan ithal edildiği düşüncesi yanlıştır. Bunu kendi araştırmalarımda ve kitaplarımda detaylı bir biçimde tartışıp kanıtlamıştım. Bu iddialar kendi vatanlarımızda geçmişimizi anlamayı Avrupalılar bize öğretilene kadar bilmediğimize bizi ikna etmeye çalışan kimseler tarafından ileri sürülmüştür. Bu yanlış iddialar bugün bölgemizden bazıları tarafından da kendi amaçları için kullanılmaktadır. Bazıları geçmişi onu önemsememizin batıdan ithal edilmiş bir ilgi olduğunu düşünerek reddetmemiz gerektiğine inana gelmiştir. Yakın zamanda verdiğim bir konuşmada, dinleyiciler arasında bulunan bazı akademisyenler benimle bu konuda tartışmışlardı. Fakat bu sav tamamen yanlıştır ve eski kaynaklara ve uygulamalara dayanılmaksızın ileri sürülmektedir. Geçmişe dair ilgi ne bir batı yapısı, ne de modern bir müdahaledir. İlk kayıtlı tarihten beri krallar mimari anıtları korumuş ve restore ettirmiş, bugün 'miras mekanları' olarak adlandırdığımız tarihi ve kutsal yerleri koruma altına almışlardı.

On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da bilimsel arkeolojinin yükselişi beraberinde kendini bilim olarak tanımlayan geçmişle yeni ve farklı bir ilişki getirmiştir. Bu bilim

ve müzecilik tarihinde önemli bir aşama, bizim bugün yaptığımız işin, yöntemlerimizin temelini oluşturan bir dönüm noktasıydı. Bununla beraber, dünyanın bu kısmındaki harabelere yönelik bilimsel ilginin ilk tarihi örneği olduğu da doğru değildir. İslami ilimler içerisindeki Arap ve İran geleneklerinde, İbn Hawqal (fl. 943-69) gibi yazarlar daha M.S. 10. yüzyılda Babil'i görmeye gitmiş, ve bu gezinin üzerine yazılar yazmıştır. İspanyali bir haham olan Tudelalı Benjamin ziyaret ettiği Babil'deki kral Nebukadnezar'a ait olan sarayın kalıntılarından bahsetmiştir. İbn Jubayr (M.Ö.1145-1217) ve Abu al Feda (M.Ö. 1273-1331), M.Ö. 957'de ölen Masudi ve Muqqadasi (M.Ö. 945-1000), ve diğer pek çok ilim adamı Nineveh'nin ve Babil'in kesin lokasyonlarını yazılarında belirtmişler. Osmanlı İmparatorluğunda, Evliya Çelebi adıyla bilinen Mehmet Zilli 17. yüzyıl dünyasının bakış açısıyla yazdığı Seyahatname'sinde gezilerinde gördüğü antik binaları tasvir etmiştir. İran'daki Kajar hanedanı otoritesini kadim krallarınkiyle kıyaslamış, ve ikonografyasını doğrudan eski heykellerden almıştır.

Bu eski yerleşimler ve anıtlar, bu tarihin kalıntıları bölgenin çehresini yüzyıllardan beri oluşturmakta ve tanımlamaktadır. Onlarsız bu bölgenin bugün ne olduğunu ve geçmişte ne olmuş olduğunu anlayamayız. Onları görmezden geldiğimiz zaman, bölge, elle tutulur bir geçmişi olmayan, tarihi silinmiş ve yeniden yazılmış bir yere dönüşmektedir. Neden böyledir? Tarih her zaman bir hikayedir, fakat elle tutulur materyal kalıntıların olduğu olgusu orada yine de bulunmakta, ve bu yazılan hikayelere bir biçimde entegre edilmeli ve açıklanmalıydı. Ayakta olan anıtlar ve geçmişin izleri ülkenin ve insanların kadim ve mitolojik tarihinin bir parçası olarak açıklanmaktadır.

Bu kalıntılar binlerce yıldır ilk defa şimdi sistematik bir biçimde yok ediliyor. Karşımızda geçmişin sert ve dokunulabilen varlığı değil apaçık göz kamaştıran yokluğu durmaktadır. Günümüzdeki işgal ve soykırımın hedeflerine daha uygun olan tamamen farklı tanımlar ve hikayeler anlatılmaktadır. Bu kadim ülke silinmekte, ve *terra nulla* diye ifade edilebilecek, insanları ve tarihi olmayan, isteyen herkes tarafından kolonileştirilmeye ve işgale hazır büyük ve boş bir memlekete çevrilmektedir. Bu amaçlar ve şiddet stratejileri geçmişin yokluğu tarafından etkin hale getirilmiş, ve onun üzerine inşa edilmiştir. Bu yüzden üzerine basarak ifade etmek istiyorum ki geçmişin ve tarihin kanıtları sadece savaşın ikincil derece hasarlarından değildir. Onların yok edilmesi bir silme, yeniden tasarlama ve ülkenin işgali stratejisidir.

Bugün Ortadoğu'ya yönelik çoklu kültürünün ve insanların tarihinin, uzak ve yakın geçmişinin silinmesi yoluyla gerçekleştirilmekte olan varoluşsal bir tehdit bulunmaktadır. Sadece toplantımızda tartıştığımız bölgeler olan Irak, Suriye ve güneydoğu Anadolu'da değil, Yemen'de, Tunus ve Libya'da, Mısır'da, Lübnan ve Filistin'de, kısaca her yerde mirasımız, çoğulcu tarihi köklerimiz ve zengin kültürlerimiz tehlikededir. Ortadoğu'nun geçmişi homojen bir şey değildir. Geçmişinin güzelliği onun farklılığındadır. Mirasın korunması bir lüks değil, bir gerekliliktir. Antik geçmişin bu kalıntıları ve tarihi binalar binlerce yıldır var olmaktadır. İnsanlar onlarla barış içerisinde yaşadı. Bunun da ötesinde o eserleri

kendi doğal çevrelerinin ve onun kimliğinin bir parçası olarak görmektedirler. Bugün bu çevre silinme tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır.

Endişe verici olan sadece mirasa ait binaların ve resimlerin kasıtlı bir biçimde tahribi ve yok edilmesi değil, fakat yeni etnik ve dini saflık hikayesine uymayan her şeyin tümünden silinmesidir. Bu yüzden eski yerleşimler, tarihi İslami yapılar ve 20. yüzyıl seküler binaların hepsi benzer sebeplerle saldırılara maruz kalmaktadırlar. Bu yıkımın pek çok sebebi vardır. Yerleşimlerin terörizm ve savaşlar sonucu devlet güçleri ve orduları eliyle, ya da terörist gruplarca korkunç yıkımlarına tanık olduk. Fakat bu hikayenin tamamı değildir. Dışlayıcı hikayelerin yaratılması kitleler arasında yayılmaya başlamıştır. Eskiçağdan modern döneme tüm miras yerleşimlerinin etnik-merkezli bir anlayışla hatalı ve kabul edilemez bir şekilde yeniden yazılışını ve kimliklendirildiklerini görmekteyiz. Bu anlayış da bir bakıma tarihin silinmesidir. Ayrıca bu bölgede üzerinde çok iyi düşünülmemiş arkeolojik projeler ortaya çıkmaktadır. Arkeolojik yerleşimlerin, müzelerin ve kütüphanelerin bizim mirasımız üzerinde oluşmuş, küresel açık bir pazar için toplu bir biçimde yağmalandığını görmekteyiz. Ve ayrıca kontrolsüz ve denetlenmeden yapılan altyapı projelerinin sebep olduğu korkunç tahribatlara tanıklık etmekteyiz. Bu projeler her zaman kanunlara göre yapılmamakta, ve yasal prosedürün gerektirdiği arkeolojik tetkikler yapılmaksızın eski mimari kalıntılar ortadan kaldırılabilen ve geleneksel yerleşim yerleri yeniden inşa edilebilmektedir. Burada sorumluluk sadece yerel kişiler ve hükümetlerde değil, ayrıca bu işleri gerçekleştiren uluslararası, Avrupa'ya ve Birleşik Devletler'e bağlı firmaların da üzerindedir. Önümüzdeki günlerdeki tartışmalarımızda bütün bu değişik türdeki tahribatları tartışacağız.

2003'teki Irak savaşının başlangıcından itibaren açıkça ortada olan diğer başka bir ciddi sorun da hem bilginin ve hem de dezenformasyonun yayılmasıdır. Daha 2003 yılında batıda kendilerini Irak Müzesi ve arkeolojisinin temsilcileri olarak tanıtan internet sitelerinin ve kar amaçlı olmayan organizasyonların yayıldığını görmüştük. Ne yazık ki, bu kişi ve organizasyonların çoğu uzman kisvesine bürünmüş ama aslında amaçları bağış toplamak ya da kamu tartışmalarını etkilemek olan kimselerdi. Bugün özellikle internetin yaygın kullanımı nedeni ile daha çok dezenformasyon yayılmaktadır. Bazı kuşkulu web-siteleri basın tarafından haberlerde güvenilir kaynak olarak kullanılabilir. Bazı durumlarda, anıtların, hatta tehlikeli bölgelerde çalışan meslektaşlarımızın lokasyonları hakkındaki hassas bilgiler internete konulabilmekte, ve böylece onların güvenliği tehlikeye atılabilmektedir.

Bugün Irak ve Suriye ile birlikte doğrudan etkilenen bölgede, Türkiye'de, toplandık. Buradaki araştırmacıların çoğunluğu bu bölgeden gelmektedir. Onların görüşlerini duyabilmek için özellikle burada bulunmalarını istedik. Burada İslam öncesi ve İslami dönem sanat ve arkeolojisi üzerine, ve bölgenin modern dönem sanatı ve mimarisi üzerine uzman araştırmacıları ile toplandık. Yerel uzmanların sesleri Ortadoğu kültürel mirasına yönelik tehditlerin tartışıldığı çoğu toplantıda ya tamamen görmezden gelinmekte ya da konuyla doğrudan ilgili meslektaş olmalarına

rağmen dikkatlice dinlenilmemektedir. Burada bahsettiğim çalışma metodunu değiştirmek istiyorum. Irak ve Suriye'nin geçmişinin geleceği UNESCO ve diğer uluslararası organizasyonlarca da belirtildiği gibi kesinlikle küresel bir kültürel miras sorunudur. Fakat bu bölgede yaşayan insanlar için çok daha acil ve yıkıcı bir problemdir. Diğer taraftan yerel kişilerin de bu mirası koruma ve çocuklarını onun hakkında eğitme, ve bunu etnik-merkezci, dışlayan, mezhepçi politikalara düşmeden yapma sorumluluğu bulunmaktadır.

Konuşmamı bitirirken izin verirsiniz Columbia Üniversitesi'ndeki kendi çalışmamdan bahsetmek istiyorum. Bu proje, umuyorum ki, az önce bahsettiğim kültürel temizlik süreciyle savaşta küçük de olsa bir katkı sunacaktır. Bütün bu yıkıma karşılık olarak, üç sene önce yönetimimde Mezopotamya Anıtlarının Haritalanması adında arazi çalışmasına dayalı bir proje başlattım. Takımımın birlikte (bazıları şu anda burada bizimle birlikteler: Helen Malko, Türkan Pilavcı ve Serdar Yalçın) Irak Kürdistan'ında Dohuk, Erbil ve Süleymaniye vilayetlerindeki ve Güneydoğu Anadolu'daki ayakta bulunan anıtların ve mimari kalıntıların kayıt altına alınmasını kapsayan bir çalışma yürüttük. Amacımız bu çalışmayı ilerleyen zamanlarda Irak'ın geri kalan kısmında ve nihayetinde Suriye'de sürdürmektir. Projemiz höyükleri haritalamayı veya standart arkeolojik arazi araştırmasını kapsamamakta, fakat özellikle anıtların ve mimari kalıntıların üzerinde yoğunlaşmaktadır. Projemizin tarihsel veya dini sınırları bulunmamaktadır; dokümantasyonu kapsamlı bir biçimde yapmaktayız. Çalışmamız halihazırda pek çok Mezopotamya anıtının ve kaya kabartmasının, erken İslami ve erken Hristiyan mimarisinin, cami ve medreselerin, kilise ve manastırların, köprü ve su yollarının, Osmanlı ve erken yirminci yüzyıl dönemi mimarisinin belgelenmesini gerçekleştirmiştir. Bunları yaparken fotogrametri, perspektifli stil, ve 360° üç boyutlu panorama çekim tekniklerini kullanmaktayız. Eserlerin ayrıca coğrafi-mekansal konumlarını kayıt altına alıp, her bir eserin durumunu belirleyerek, detaylı tanımlamasını yapmaktayız. Şu anda arazide yapılmış çalışmalar sonucu binlerce resimden ve panoramadan oluşan, erişime kapalı bir web sitesinde düzenlenmiş bir arşive sahibiz. Fakat bu arşivi kamu erişimine açmak konusunda kararsız durumdayız. Açıkçası yaptığımız çalışmanın, tehdit altındaki eserleri daha fazla hedef haline getirebileceği korkusuyla, kamunun ilgisini çekmesinden özellikle kaçınmaktayız. Bunlar miras alanlarının korunması üzerine yapılan çalışmanın zorluklarından bazılarıdır. Burada aramızda bulunan meslektaşlarımızdan bazıları da yüksek riskli bölgelerde çalışmaya devam etmektedirler. Bunu alkışlanmak veya teşekkür edilmek için değil, savaşın kaosunun ortasında kalmış olup, korunması gereken eserler için yapmaktadırlar.

Ülkelerimizi esir almış ve tarihimizi yok eden olaylardan tiksинmekte ve kayıplarımızın yasını tutmaktayız. Bununla beraber, bu toplantıda, *Geçmişin Geleceği*'nde, amacımız oldukça pratiktir. Kurumlarımızın (Columbia Üniversitesi, Koç Üniversitesi, ve Metropolitan Sanat Müzesi) tam desteğiyle bu toplantıyı düzenleyen bizlerin amacı ileriye doğru ilerlemek için gerçek planlar yapmaktır. Halihazırda önümüzdeki aylarda doğu ve batı arasında ortak çalışma için bir işbirliği ağı oluşturmayı umuyoruz. İmparatorlar veya krallar olarak değil, ama büyük

atamız Nabu-zer-lişir gibi araştırmacılar ve arkeologlar olduğumuz için, ortak tarihimize yönelik bu varoluşsal tehdide sadece araştırma ve dokümantasyon yaparak, Irak ve Suriye’den öğrencileri ve doktora sonrası araştırmacıları kurumlarımıza alıp eğiterek, arkeolojik ve koruma projelerini yerel meslektaşlarımızla geliştirip, uygulayarak, ve iletişim için her zaman açık kanallar bulundurarak karşılık verebiliriz.